

**MAMLAKATIMIZDAGI MUHOFAZA ETILADIGAN HUDUDLAR
("Sudoche-Akpetki" davlat buyurtma qo‘riqxonasi misolida)**

Turdibekova Z.M.

*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti Geografiya o‘qitish metodikasi kafedrası
assistent o‘qituvchisi*

Doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15169938>

Hozirgi vaqtda tabiatni muhofaza qilishdagi eng muhim vazifa tabiiy resurslardan foydalanishda ularni muhofaza qilishni ta‘minlash bilan birga olib borishdan iboratdir. Tabiiy muhitni muhofaza qilish, yaxshilash va undan oqilona foydalanish hozirgi davrning eng muhim ilmiy va amaliy muammolaridan biridir. Jamiyat va tabiiy muhitning o‘zaro munosabatini optimallashtirish mustahkam ilmiy nazariya asosida amalga oshirilishi kerak. Tabiatni muhofaza qilish o‘z mohiyati bilan landshaftlarni muhofaza qilish demakdir. Shu nuqtayi nazardan tabiatni muhofaza qiluvchi chora-tadbirlar ma‘lum darajada landshaftlarni muhofaza qilishga xizmat qiladi. Shunga ko‘ra, tabiatni muhofaza qilish landshaftlarning bir butunligini, uning tabiiy muvozanatini saqlashga qaratilgan.

Tabiatni muhofaza qilish ayrim hududlarda tabiiy kompleksni o‘z holicha maxsus rejim bilan qo‘riqlashni ham talab qiladi. Bunday maxsus rejim bilan muhofaza qilinadigan hududlar xo‘jalikda o‘zlashtirishdan bevosita ajratib olinib qo‘riqlanadigan tabiiy obyektlardir.

Keyingi yillarda qo‘riqlanadigan tabiiy komplekslarning maydoni ham, soni ham oshib bormoqda. BMT ma‘lumotiga ko‘ra, XX asrning 70-yillarida dunyodagi qo‘riqxonalar va milliy bog‘lar 1204 ta bo‘lgan, lekin bularning 1/3 qismi 1960 yildan keyin tashkil qilingan. Hozirgi vaqtda dunyoda alohida muhofaza qilinadigan tabiiy hududlar soni bir necha yuz mingdan ortib ketdi. Masalan, bitta Rossiyada alohida muhofaza qilinadigan tabiiy hududlar (2016-yil) soni 103 tani tashkil etgan. Hozir yer yuzida tabiatni muhofaza qilinadigan obyektlar soni hammasi bo‘lib 20 mingdan oshib ketdi.

O‘zbekistonda qabul qilingan biologik-xilma xillikni saqlab qolish strategiyasiga binoan, yaqin o‘n yillarda mamlakat hududining 10% ni qo‘riqlanadigan tabiiy hududlarga aylantirish ko‘zda tutilgan. Ushbu strategiya asosida O‘zbekiston tabiiy qo‘riqxonalarini ko‘paytirish va borlarining hududlarini kengaytirish borasida bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 8-fevraldagi “Qoraqalpog‘iston Respublikasida “Sudoche-Akpetki” davlat buyurtma qo‘riqxonasini tashkil qilish to‘g‘risida” 58-sonli Qarori qabul qilindi.

“O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI HUDUDLARINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING GEOGRAFIK ASOSLARI”

Respublika ilmiy-nazariy konferensiyasi

1-jadval

“Sudoche-Akpetki” davlat buyurtma qo‘riqxonasiga doimiy foydalanish huquqi asosida beriladigan yer uchastkalarining

MAYDONI

Hudud nomi	Oldingi yerdan foydalanganlar	Beriladigan yer uchastkalari maydoni (ga)	Berilayotgan yerlarning toifalari
I. “Sudoche ko‘llar tizimi” uchastkasi			
Mo‘ynoq tumani	Zaxira yerlar	84 702	Qishloq xo‘jaligida foydalanilmaydigan yerlar
Jami:		84 702	
II. “Akpetki” uchastkasi			
Taxtako‘pir tumani	Zaxira yerlar	195 805	Qishloq xo‘jaligida foydalanilmaydigan yerlar
Jami:		195 805	
Umumiy yer maydoni:		280 507	

“Sudoche-Akpetki” davlat buyurtma qo‘riqxonasining hududi “Sudoche ko‘llar tizimi” uchastkasi va “Akpetki” uchastkalari kabi tabiiy hududlardan tashkil topgan, umumiy yer maydoni 280 507 ga, shundan: “Sudoche ko‘llar tizimi” uchastkasi 84 702 ga, “Akpetki” uchastkasi 195 805 ga. Buyurtma qo‘riqxonasi qo‘riqlanma zonasining jami yer maydoni 442 223 ga, shundan: “Sudoche ko‘llar tizimi” uchastkasida 52 938 ga, “Akpetki” uchastkasida 389 285 gektardan iborat bo‘lib, Qoraqalpog‘iston Respublikasining Mo‘ynoq, Qo‘ng‘irot va Taxtako‘pir tumanlari hududida joylashgan.

2-jadval

“Sudoche-Akpetki” davlat buyurtma qo‘riqxonasining qo‘riqlanma zonalari

MAYDONI

Hudud nomi	Beriladigan yer uchastkalari maydoni (ga)
I. “Sudoche ko‘llar tizimi” uchastkasi	
Mo‘ynoq tumani	45 178
Qo‘ng‘irot tumani	7 760
Jami:	52 938
II. “Akpetki” uchastkasi	
Mo‘ynoq tumani	335 484
Taxtako‘pir tumani	53 801
Jami:	389 285
Umumiy yer maydoni	442 223

“O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI HUDUDLARINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING GEOGRAFIK ASOSLARI”

Respublika ilmiy-nazariy konferensiyasi

“Sudochye ko‘llar tizimi” uchastkasi. Mazkur obyekt tipik delta ko‘li hisoblanadi. Ko‘l akvatoriyasi va uni g‘arbidagi Ustyurt platosi chinki hududning yuqori biologik xilma-xilligini belgilaydi va betakror go‘zalligini ta‘minlaydi. Sudochye ko‘li va unga tutash tekisliklarni saqlash cho‘llanib borayotgan hozirgi Amudaryo deltasi hududida landshaft xilmaxillikni saqlashga yordam beradi.

Hududda tabiiy faunistik komplekslarga xos suv-botqoq hududlar va cho‘l uchastkalardan iborat 2 ta asosiy ekotizim turi mavjud. Mazkur hudud Ustyurt platosiga tutash bo‘lgan katta sayoz chuchuk va sho‘r ko‘llarni, qalin qamishzorlar va butazorlarni, sho‘rlangan yerlarni, botqoq uchastkalar, ekilgan saksovullar, kanallar, chink jarliklaridagi cho‘llar va yarim cho‘llardan iborat bo‘lib o‘ziga xos o‘simlikliklar o‘sadigan va hayvonlar yashaydigan muhit hisoblanadi.

Bu yerda 117 tur qushlar in qo‘yadi. Hudud global xavf ostida bo‘lgan ko‘chib yuruvchi qush turlariga uya qurish va to‘planishi uchun muhim joy bo‘lib xizmat qiladi. Ko‘lda va Ustyurt platosi chinkida yashaydigan qushlardan O‘zbekiston Respublikasi Qizil kitobiga va Halqaro Qizil ro‘yxatlarga kiritilganlari ham bir qanchani tashkil etadi. Shulardan oqboosh o‘rdak (savka), dasht miqqiysi (stepnaya pustelga), qizil g‘oz (rozoviy flamingo), jingalak saqoqush (kudryaviy pelikan), itolg‘i (bolabon), yo‘rg‘a tuvaloq (drofa krasotka) va boshqalar, Qizil kitobga kiritilgan va endemik baliqlardan turkiston mo‘ylovli balig‘i, oq ko‘zli baliq, sudralib yuruvchilardan bo‘z echkamar, o‘rtaosiyo cho‘l toshbaqasi va boshqa hayvonot turlarini keltirish mumkin.

“Akpetki” uchastkasi. Hududda ko‘l-to‘qaylar majmuasi va cho‘l ekotizimlari mavjud. Ko‘l-to‘qay fauna kompleksiga xos bo‘lgan sut emizuvchi hayvonlarning 10 turi, qushlarning 19 turi mavjud. Cho‘l ekotizimida (qumlik va sho‘rlangan cho‘l) sut emizuvchilarning 26 turi, qushlarning 21 turi, sudralib yuruvchilarning 22 turi hayot kechiradi. Hududda dastlabki hisob kitoblarga ko‘ra, umurtqali hayvonlarning noyob va global xavf ostida bo‘lgan 18 turi qayd etilgan.

Hududda O‘zbekiston Qizil Kitobiga va Xalqaro qizil ro‘yhatga kiritilgan qushlarning quyidagi turlari uchraydi; jingalak saqoqush (kudryaviy pelikan), qizil saqoqush (rozoviy pelikan), qizil g‘oz (rozoviy flamingo), qoravoy (karavayka), vishildoq oqqush (lebed-shipun) va boshqa qush va sutemizuvchi hayvonlar kuzatish mumkin.

2022-yil qo‘riqxonaning Sudochye uchastkasida turistlar uchun turistik maskan barpo etildi. Sudochye ko‘li bo‘yida mahalliy va xorijiy turistlarni jalb etish uchun tomosha maydonchalari, ayvonchalar, o‘tovlar va boshqalar barpo etilgan. Turistik maskanda turistlar atrof muxitni kuzatish va Urgadagi qadimiy binolarni, ko‘ldagi ajoyib flamingo qushlarini tomosha kilishi mumkin (1-rasm).

1-rasm. Sudochye ko‘lidagi flamingolar

Flamingo qushlari Sudochye ko‘lidan uchib utish, uzoq safar oldidan oziqlanish uchun foydalanadi. Flamingolarning asosiy ozuqasi mayda qizil artemiya va uning tuxumi sanaladi. Bundan tashqari flamingolar mollyuskalar, xasharotlar lichinkalari va qurt-qumursqa bilan ham oziqlanadi. Ular ozuqasini suvning sayez joylaridan qidiradi. Flamingo qushlari bahorning mart oyida uchib kelishadi va kuzning noyabr oyida uchib ketishadi. Shu 9 oy ichida turistlar flamingolarni tomosha kiladi. Qo‘riqxonaga hududiga tutash joylarda yirik aholi punktlaridan Raushan qishlog‘i 75 km va Qarajar qishlog‘i 70 km da joylashgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “Qoraqalpog‘iston Respublikasida “Sudochye-Akpetki” davlat buyurtma qo‘riqxonasini tashkil qilish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 8-fevral 2021-yildagi 58-sonli Qarori.
2. Alibekov L.A. Inson va tabiat. Darslik. – Samarqand, SamDU nashriyoti. 2020. - 400 b.
3. G‘ulomov P.N. Inson va tabiat. – T.: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2009. – 84 b.
4. Eshimbetov U. et al. Territorial composition of agriculture in the Aral Sea Region of Uzbekistan //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2024. – T. 510. – C. 01040.
5. Radjapov M. et al. Qoraqalpog‘iston hududining tabiati va tabiiy boyliklarining geografik organilish tarixi //in Library. – 2021. – T. 21. – №. 4. – C. 56-57.
6. <https://gov.uz/oz/eco/news/view/22744>